

فصلنامه پژوهش های حقوقی قانون یار

License Number: 80025

Article Cod: W54772715

ISSN-E: 6452-2588

شرایط و نحوه اعمال جایگزین های حبس مندرج در ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی برای محکومان به حبس^۱

(تاریخ دریافت ۱۴۰۴/۱۰/۱۱ تاریخ تصویب ۱۴۰۴/۱۲/۰۶)

خسرو آرام^۲

دبیر مجمع نخبگان دانشگاهی_حوزوی استان مرکزی

عاطفه تخله

مسئول امور حقوقی و سیاسی مجمع نخبگان دانشگاهی_حوزوی استان مرکزی

چکیده

مجازات جایگزین حبس بدین معناست زمانی که شخصی مرتکب جرمی گردید و متعاقباً محکوم به حبس می گردد، قاضی با وجود عواملی و طی شرایطی، حبس وی را منتفی نموده و به مجازات دیگری تبدیل می نماید و فی الواقع مجازات تبدیل شده، همان جایگزین حبس است که در قانون مجازات اسلامی توسط قانونگذار پیش بینی گردیده است و شامل مجازات هایی از قبیل جزای نقدی، خدمات عمومی رایگان، محرومیت از حقوق اجتماعی و... می باشد. هدف از این نهاد آن است که آثار سوء و مخرب ناشی از حبس دامن گیر این محکومان نگردد. این امر هم برای مرتکبین جرایم غیر عمدی و هم برای مرتکبین جرائم عمدی قابل اعمال است. جایگزین حبس در برخی موارد از نوع اختیاری بوده و به قاضی این اختیار و توان را می دهد که در صورت صلاحدید، حبس شخص محکوم را منتفی نموده و به جایگزین حبس حکم دهد و یا اینکه حبس وی را اجرا نماید. در برخی موارد قاضی ملزم

^۱ بر اساس نظر هیات داوران همایش های بنیاد علمی قانون یار، این مقاله به عنوان یکی از مقالات برگزیده و منتخب دهمین همایش بنیاد علمی قانون یار قرار گرفت. این رویداد علمی تحت عنوان (دهمین همایش ملی تحقیقات و یافته های نوین علمی در حوزه علوم انسانی و فرهنگی) در تاریخ ۲۷ بهمن ماه ۱۴۰۴ در استان اصفهان (دانشگاه آزاد واحد دهقان) برگزار گردید. این مقاله علاوه بر پذیرش در این همایش، به صورت رایگان در فصلنامه الکترونیکی پژوهش های حقوقی قانون یار مورد پذیرش و چاپ قرار گرفت.

^۲ نویسنده مسئول

است که جایگزین حبس را اعمال نماید و مطلقاً و باید حبس، منتفی و حذف گردد از قبیل حبس های کمتر از ۹۱ روز. و برخی از جرایم به دلیل ویژگی و شدتی که دارند به مانند جرائم علیه امنیت داخلی و خارجی از اعمال جایگزین حبس ممنوع هستند و قاضی مطلقاً از اعمال جایگزین حبس برای محکومان ممنوع است. پژوهش حاضر به روش توصیفی - تحلیلی گردآوری گردیده است و هدف از آن تبیین و تفسیر مجازات جایگزین حبس و انواع آن، شرایط و نحوه اعمال آن برای محکومان به حبس می باشد.

واژگان کلیدی: جایگزین حبس، جرائم عمدی، جرائم غیر عمدی، قاضی، محکوم به حبس

مقدمه

طبق قوانین کیفری ایران برای شخص مجرم، مجازات هایی از قبیل حدود - قصاص - دیات و تعزیرات در نظر گرفته شده است که مجازات تعزیرات شامل مجازات هایی از قبیل حبس، شلاق و جزای نقدی می باشد که پژوهش حاضر حول محور مجازات حبس می چرخد؛ فی الواقع زمانی که شخصی مرتکب جرمی شده و به حبس محکوم شود طی وجود شرایطی و بنا به تجویز قانون، می توان حبس وی را منتفی و وی را به عمل دیگری که اصطلاحاً جایگزین نامیده می شود محکوم نمود. به تعبیری دیگر نظام عدالت کیفری کشور ایران معتقد است که برخی از محکومان به حبس متحمل جایگزین حبس شوند تا آثار و تبعات سوء و منفی که در زندان و حبس وجود دارد گریبانگیر آنها نگردد. لازم به یادآوری است که در قانون مجازات اسلامی، انواع جایگزین های حبس که برای محکومان اعمال می گردد صراحتاً در ماده ۶۴ قانون مجازات اسلامی بیان گردیده اند که عبارتند از؛ « دوره مراقبت - خدمات عمومی رایگان - جزای نقدی - جزای نقدی روزانه - محرومیت از حقوق اجتماعی » که در صورت وجود برخی ویژگی ها و طی شرایطی قابل اعمال و اجرا می باشند که متعاقباً بررسی و

تبیین می‌گردد. به عبارت ساده‌تر، منظور از جایگزین حبس بدین معناست که گرچه شخص، محکوم به حبس گردیده است ولیکن وی را موظف به انجام عمل دیگری نموده و حبس وی را موقتاً منتفی می‌نمایند که فی الواقع انجام آن عمل، جایگزین مجازات حبس وی می‌باشد که صراحتاً در قانون مجازات اسلامی توسط قانونگذار پیش‌بینی و مطرح گردیده است. مضافاً اینکه جایگزین حبس برای آن دسته از جرائمی که به صورت غیر عمدی بوده و یا جرائم عمدی که مشمول حبس کوتاه مدت می‌باشد اعمال می‌گردد.

مزیت مجازات حبس به همان هدف اربعایی مجازات برمی‌گردد چرا که حبس به عنوان یک مجازات از نظر افراد جامعه بسیار سنگین، و غیرقابل تحمل از نظر عرفی و روانی است فردی که محکوم به حبس می‌گردد از نظر افراد جامعه اگر بگوییم که یک انسان منفور نیست حداقل به عنوان یک فرد سالم و مثبت به وی نگاه نمی‌شود که البته این نظر عرف و عامه مردم است. معایب مجازات حبس که عمدتاً در محیط‌های غیر استاندارد اجرا می‌گردد ناشی از تأمین نکردن دیگر هدف مجازات‌ها یعنی هدف اصلاحی و تربیت دوباره بزه‌کار است، محکوم علی‌هی که مجازات حبس را در زندان تحمل می‌کند صرفاً یک مصرف‌کننده است که هزینه‌هایی را بر دولت بار می‌کند و از طرف دیگر با توجه به محیط زندان و با هم بودن تمامی محکومین و مرتکبین به جرائم گوناگون، زندان محیطی برای حرفه‌ای‌تر شدن آن‌ها شده است که باعث می‌گردد شخص زندانی که اجرای حکم حبس وی به پایان رسیده است و انتظار حقوق‌دانان و جامعه‌شناسان و عامه مردم و خصوصاً خانواده وی بر این است که وی اصلاح شده و دیگر مرتکب جرمی نمی‌گردد ولی متأسفانه اغلب خلاف این امر ثابت گردیده و زندانی آزاد شده مرتکب جرائمی به مراتب سنگین‌تر شده است (جواد زارعی، ۱۳۹۷).

بخش اول: تحلیل حقوقی موضوع

مجازات حبس یکی از قدیمی ترین مجازات های شناخته شده است. مشکلاتی که زندان در پی دارد، از جمله قطع ارتباط زندانی با جامعه که باعث می شود وی پس از آزادی، به دشواری مانند فردی عادی به زندگی ادامه دهد؛ همچنین هزینه های سرسام آوری که زندان برای دستگاه قضایی در پی دارد، باعث شده است که نظام های کیفری مختلف راه هایی را برای رفع این مشکل پیش بینی کنند و بر این نکته تاکید کنند که جایگزین هایی مناسب برای مجازات زندان در نظر گرفته می شود و از جمعیت زندانی ها کاسته می شود (رضایی مقدم، ۱۳۹۸). الزام یا اختیار قاضی در اعمال جایگزین حبس از حیث اختیار یا الزام قاضی در راستای اعمال جایگزین های مقرر برای محکومان، باید مواد ۶۵ لقایت ۷۳ قانون مجازات اسلامی مورد بررسی و تشریح قرار گیرد که ذیلاً بررسی و نتیجه حاصل در سه بند مورد توضیح واقع می گردد.

بند اول) الزام یا اختیار قاضی در راستای اعمال یا عدم اعمال جایگزین حبس؛

یافتن مجازات های جایگزین حبس از جمله راهکارهایی اساسی است که جوامع مختلف و دستگاه قضایی کشورمان در پیش گرفته اند. در جایگزین های مدرن، قانون گذار اقداماتی را در اختیار قاضی قرار می دهد تا با به کارگیری آن در خصوص بزهکار از این طریق بازسازی منش و شخصیت روانی زودتر صورت گیرد که در این زمینه علاوه بر پرونده جنایی، پرونده شخصیتی نیز باید در اختیار قاضی باشد تا با دیدگاهی علمی و جامع نگرانه جایگزینی متناسب اتخاذ گردد نه اینکه به صورت غیر کارشناسانه از هر نوع اقدام یا کیفر جایگزین استفاده گردد (اکبری، حمیدرضا - سلطانی نژاد، هادی؛ ۱۴۰۰). در راستای درک این موضوع که آیا قاضی در اعمال یا عدم اعمال جایگزین حبس از خود اختیار دارد یا ملزم بر این امر است بدو باید مشخص گردد که جرم از نوع عمدی است یا غیر عمدی؛

برای جرائم غیر عمدی به طور مطلق از جایگزین‌های حبس مندرج در ماده ۶۴ استفاده می‌گردد ولیکن نکته آنجاست که به میزان حبس این نوع جرائم باید دقت گردد و لذا اگر مرتکب جرم غیر عمدی به حبس کمتر از دو سال محکوم گردیده باشد **قاضی ملزم است** و باید حبس وی را منتفی نموده و به جایگزین حبس تبدیل نماید. و اگر محکومیت وی به حبس، بیشتر از دو سال باشد **قاضی مخیر است** که جایگزین حبس را اعمال نماید مع الوصف جایگزین حبس در این فرض از نوع اختیاری می‌باشد.

به عبارت دیگر در ارتکاب جرم غیر عمدی توسط محکوم باید به میزان حبس وی توجه نماییم و اگر شخص، محکوم به حبس از یک روز تا دو سال (یعنی درجه ۶، ۷، ۸) گردد اعمال جایگزین‌های حبس برای وی مطلقاً جایز است ولیکن اگر مرتکب، به حبس بیش از دو سال (درجه ۱ تا ۵) محکوم گردد اعمال یا عدم اعمال جایگزین برای وی در اختیار قاضی و بر اساس تصمیم قاضی می‌باشد.

در این بند باید دقت کرد گردد که اگر شخص، محکوم به دو سال حبس نیز گردد شمول جایگزین الزامی می‌باشد نه اختیاری.

در راستای جرائم عمدی هم باید بیان داشت که جایگزین حبس منحصراً برای آن دسته از محکومانی کاربرد دارد که مرتکب جرم عمدی شده و به حبس کوتاه مدت محکوم گردیده‌اند و اعمال جایگزین حبس برای محکومانی که مدت زمان حبس آنها طولانی می‌باشد جایز نیست که ذیلاً تشریح می‌گردد؛

همانگونه که در قانون مجازات اسلامی میزان و مدت حبس‌های محکومین در ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی توسط قانونگذار مورد درجه‌بندی قرار گرفته است و لذا در راستای درک و فهم بهتر و عمیق‌تر مطلب، میزان حبس‌های محکومان را طبق ماده ۱۹ تفکیک و نوع جایگزین‌های آنها مشخص می‌گردد.

میزان حبس درجه ۸: از یک روز تا ۹۰ روز (روز نودم هم مشمول درجه ۸ می‌باشد)

میزان حبس درجه ۷: از ۹۱ روز تا ۶ ماه

میزان حبس درجه ۶: از شش ماه و یک روز تا دو سال

میزان حبس درجه ۵: از دو سال و یک روز تا پنج سال

میزان حبس درجه ۴: از پنج سال و یک روز تا ده سال

میزان حبس درجه ۳: از ده سال و یک روز تا پانزده سال

میزان حبس درجه ۲: از پانزده سال و یک روز تا بیست و پنج سال

میزان حبس درجه ۱: بیش از بیست و پنج سال

از آنجایی که بیان گردید جایگزین حبس برای حبس های کوتاه مدت در جرائم عمدی کاربرد دارد و لذا حبس های درجه ۶، ۷ و ۸ را این بند مورد بررسی و کاوش قرار می گیرد که به ترتیب خفیف ترین حبس های درجات هشت گانه جرایم را دارا می باشند. و حبس های درجه ۱ تا ۵ از آنجایی که طولانی مدت می باشند از این موضوع مستثنا هستند.

جرایمی که میزان حبس آنها از یک روز تا ۹۰ روز باشد از نوع درجه ۸ بوده و قاضی ملزم و موظف است که حبس وی را منتفی نموده و بدون هیچ قید و شرطی جایگزین حبس از قبیل انجام خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی و غیره را برای وی اعمال نماید خواه جرم از نوع عمدی باشد و خواه از نوع غیر عمدی.

و زمانی که در جرائم عمدی مدت زمان حبس محکوم بین ۹۱ روز تا ۶ ماه باشد (درجه هفت) نیز قاضی موظف از حبس وی را منتفی نموده و به جایگزین حبس حکم دهد که البته این وظیفه و تکلیف قاضی مشروط و منوط بر این است که محکوم قبلاً دارای سابقه کیفری نبوده باشد. در فرض محکومیت شخص به حبس میزان ۶ ماه و یک روز تا دو سال که مشمول درجه ۶ می باشد باید بیان داشت که در این درجه باید تفکیک قائل شویم که؛ محکوم به

حبس از شش ماه و یک روز تا یک سال گردیده است یا بیشتر از یک سال؟؟ فلذا در جرم درجه ۶ اگر میزان حبس تا یک سال باشد قاضی مخیر است که حبس وی را منتفی نموده و جایگزین دهد یا اینکه حبس را به قوت خویش باقی بگذارد.

اما اگر حبس وی بیشتر از یک سال باشد در این صورت اعمال جایگزین حبس برای وی مطلقاً ممنوع است و قاضی تحت هیچ شرایطی نمی تواند حبس وی را حذف نماید و شخص باید حبس مندرج در دادنامه را متحمل گردد.

در رابطه با مواردی که قاضی ملزم و مکلف است که حبس شخص مجرم را حذف و منتفی نموده، و وی را به یک یا دو مورد از جایگزین های حبس محکوم نمایند باید بیان داشت که طبق قوانین موضوعه چهار مورد وجود دارد که قاضی می بایست جایگزین حبس را به جای حبس اعمال نماید که به شرح ذیل می باشد؛

الف) زمانی که جرم از نوع عمدی بوده و مجرم به حبس کمتر از ۹۱ روز محکوم گردد.

ب) زمانی که جرم از نوع غیر عمدی بوده و مدت زمان حبس وی کمتر از دو سال باشد.

ج) زمانی که شخص مرتکب جرم می گردد که تعزیرش در قوانین موضوعه مشخص نگردد.

د) زمانی که جرم از نوع عمدی باشد و حبس وی از ۹۱ روز تا ۶ ماه بوده و مجرم فاقد سابقه کیفری موثر باشد.

فلذا در چهار فرض فوق، جایگزین حبس که قاضی اعمال می نماید از نوع جایگزین حبس الزامی می باشد.

البته لازم به ذکر است که در بند چهارم (د) اعمال جایگزین حبس مشروط به عدم سابقه کیفری موثر مجرم می باشد و لذا این مورد را **جایگزین حبس الزامی مشروط** می نامیم زیرا اعمال جایگزین به طور مشروط بوده و شرط آن نیز فقدان سابقه کیفری موثر است. اما در

بندهای اول تا سوم (الف، ب، ج) شرط و قیدی برای اعمال جایگزین حبس الزامی نیامده است .

پس به طور کلی جایگزین حبس الزامی دو نوع می باشد ؛

یک ؛ جایگزین حبس الزامی (شامل بند الف ، ب ، ج)

دو ؛ جایگزین حبس الزامی مشروط (شامل بند د)

موضوع دیگر ؛ اختیار و اذن قاضی در اعمال یا عدم اعمال جایگزین حبس کی باشد ؛ بدین معنا که اگر شخصی مرتکب حبس گردیده و قاضی مخیر باشد که حبس وی را منتفی نموده و جایگزین دهد یا اینکه وی را محکوم بر تحمل حبس نماید. که در اصطلاح حقوقی ، جایگزین حبس اختیاری می نامند که شامل دو فرض می گردد که عبارتند از ؛

یک) جرم از نوع غیر عمدی بوده و میزان حبس مندرج در دادنامه بیش از دو سال باشد .

دو) جرم از نوع عمدی بوده و میزان حبس وی از (شش ماه و یک روز) تا (یکسال) باشد و همچنین سابقه محکومیت کیفری موثر نداشته باشد. و اگر هم دارای سابقه کیفری باشد، پنج سال یا بیشتر از مدت زمان محرومیتش گذشته باشد .

لازم به یادآوری است که جایگزین حبس در بند یک ، از نوع جایگزین اختیاری است. و در بند ۲ ، جایگزین حبس اختیاری مشروط می باشد زیرا اعمال جایگزین در این بند مشروط به شرط می باشد .

لازم به یادآوری است که در مبحث جایگزین حبس ، منظور از مجازات و میزان حبس ، حبس و مجازات قانونی ملاک است یعنی آن حبسی که در دادنامه و توسط قاضی انشا شده است. به تعبیری دیگر مجازات قانونی ملاک عمل است نه مجازات قضایی! البته تنها یک

استثنا بر این قاعده وارد است و آن هم زمانی است که میزان مجازات قضایی به هر دلیلی کمتر از ۹۱ روز حبس باشد که در این صورت مجازات قضایی ملاک عمل خواهد بود.

از آنجایی که در حبس درجه ۶ بیان گردید که اگر جرم از نوع عمدی بوده و شخص محکوم به حبس بیشتر از یک سال گردد اعمال جایگزین برای وی ممنوع است و لذا در بند دیگری به عنوان بند سوم،

آن دسته از حبس‌هایی که اعمال جایگزین برای آنها ممنوع می‌باشد را مورد بررسی قرار می‌دهیم:

بند سوم) موارد ممنوعیت جایگزین حبس

موارد ممنوعیت از جایگزین حبس در قانون مجازات اسلامی چند مورد می‌باشد که؛

اولین مورد آن در فوق بیان گردید که شامل مرتکبین جرم عمدی که به بیش از یک سال حبس محکوم گردیده‌اند می‌شود. در این فرض هیچ تفاوتی وجود ندارد در اینکه آیا محکوم سابقاً دارای سابقه کیفری بوده است یا خیر، و صرف اینکه جرم از نوع عمدی بوده و میزان حبس قانونی وی بیش از یک سال باشد رای ممنوعیت کفایت می‌کند. مضافاً اینکه حتی در این فرض اگر قاضی جهات تخفیف را برای محکوم اعمال نموده و میزان حبس و کمتر از یک سال گردد نیز راهگشا نبوده و همچنان ممنوع از جایگزین می‌گردد (ماده ۷۳ قانون مجازات اسلامی).

به عبارت دیگر اگر شخصی مرتکب جرم عمدی از نوع درجه ۶ گردیده و میزان حبس وی بیش از یک سال باشد از اعمال جایگزین حبس ممنوع می‌گردد و حتی اگر موجبات تخفیف برای این شخص مهیا بوده و با اعمال تخفیف، میزان حبس وی کمتر از یک سال گردد نیز نمی‌توان برای آن شخص جایگزین در نظر گرفت.

مورد دوم نیز در راستای جرایم علیه امنیت داخلی و خارجی است که صراحتاً توسط قانونگذار مورد پیش بینی قرار گرفته است و قانونگذار در ماده ۷۱ قانون مجازات اسلامی به صراحت بیان می دارد: اعمال مجازات های جایگزین حبس در مورد جرائم علیه امنیت داخلی یا خارجی ممنوع است. و لذا با استناد به این ماده قانونی بیان می داریم که مرتکبین جرایم علی امنیت داخلی و خارجی به هر میزان حبس و به هر نوع مجازاتی که محکوم گردند اعمال جایگزین حبس برای آنها ممنوع است خواه ارتکاب جرم عمدی و خواه سهوی بوده باشد، خواه موجبات تخفیف برای وی مهیا شده باشد خواه تخفیف اعمال نشود، و لذا در هر صورت و مطلقاً ممنوع از جایگزین حبس می باشد.

قانونگذار در ماده ۷۲ قانون مجازات اسلامی بیان گردیده است که؛ تعدد جرایم عمدی که مجازات قانونی حداقل یکی از آنها بیش از ۶ ماه حبس باشد مانع از صدور حکم به مجازات جایگزین حبس می باشد. به بیانی ساده تر این ماده بیانگر این مطلب می باشد که اگر شخصی مرتکب چندین جرم گردد که از میان آنها حداقل دو جرم از نوع عمدی بوده و مجازات یکی از آنها (یکی از دو جرم عمدی) بیشتر از شش ماه حبس باشد، نمی توان به جایگزین حبس حکم داد. و لذا فی الواقع **مورد سوم** از موارد ممنوعیت جایگزین حبس، در ماده ۷۲ قانون مجازات اسلامی قید گردیده است. پس در این فرض نیز اعمال جایگزین حبس ممنوع است.

بخش دوم؛ انواع مجازات های جایگزین حبس

جایگزین های حبس که در قانون مجازات اسلامی پیش بینی گردیده است دارای انواعی است که ذیلاً تشریح می گردد؛

بند اول) خدمات عمومی رایگان

به انجام عمل و انجام خدمتی اشاره دارد که توسط قاضی پیش بینی شده و مشخص می گردد. بدین نحو که قاضی برای افراد شاغل، انجام خدمتی تا مدت ۴ ساعت و برای افراد غیر شاغل انجام عمل و خدمتی تا مدت زمان ۸ ساعت در نظر گرفته و محکوم می نماید. و البته ساعت

انجام خدمت باید به نحوی باشد که مانع امرار معاش متعارف شخص محکوم نباشد. و همچنین حکم به ارائه خدمت عمومی مشروط به رعایت همه ضوابط و مقررات قانونی مربوط به آن خدمت از جمله شرایط کار زنان و نوجوانان، محافظت‌های فنی و بهداشتی و ضوابط خاص کارهای سخت و زیان آور است (تبصره ۲ ماده ۸۴ قانون مجازات اسلامی).

البته در فرضی که محکوم از شرایط جسمی نامتناسب یا کسالت برخوردار بوده یا معذوریت‌های دیگری از قبیل معذوریت خانوادگی برخوردار گردد که موقتاً مانع انجام خدمت عمومی گردد قاضی انجام خدمت عمومی رایگان را موقتاً و حداکثر به مدت سه ماه معلق می‌نماید و یا اینکه در صورت موافقت قاضی صادر کننده حکم به جایگزین دیگری تبدیل نماید.

خدمات عمومی رایگان، حکمی است که دادگاه، مجرم را با توجه به رضایت وی، به جای فرستادن به زندان، به انجام کاری مجانی و بدون دریافت مزد، به تعداد ساعات معین برای جامعه یا یکی از موسسات عمومی اعم از دولتی و غیردولتی از کل جامعه ملزم می‌نماید که دو برداشت تربیتی و فایده‌گرا را به دنبال دارد و به یمن آن، به بزهکار این فرصت اعطاء می‌شود که با انجام خدمتی به نفع جامعه، ضرر و زیان ناشی از بزه ارتكابی‌اش را بر جامعه جبران نموده و دینش را به جامعه بپردازد. صدور این مجازات اگرچه در جرایم سبک و بزه کارانی که خطری برای جامعه ندارند مورد توجه قرار گرفته، ولی به دلیل کارایی مثبتی که دارد مانع بهره‌برداری آن در جرایم درجه پنج نمی‌شود. موفقیت اجرای مجازات خدمات عمومی رایگان تنها به صدور مجوز قانونی مشروط نیست، بلکه نیازمند بستر سازی و وجود ساختارها، ساز و کارهای متعدد، فرهنگ سازی مناسب، میزان آمادگی جامعه و نهادهای پذیرنده، نظارت صحیح، حمایت دیگر نهادهای حقوقی و مطالعه تجربیات کشورهای دیگر را می‌طلبد که در این صورت، چشم انداز تازه‌ای را برای اصلاح بزهکار و پیشگیری جرم به ارمغان می‌آورد. تفاوت مجازات خدمات عمومی رایگان برخلاف مجازات تکمیلی و تبعی مشروط به اخذ رضایت محکوم علیه بوده و برخلاف اقدامات تأمینی و تربیتی، علاوه بر شرط پیشین، شامل

افراد با حالت خطرناک نمی شود و نیز در صورت تخلف محکوم علیه در اجرای حکم به پیشنهاد قاضی اجرای احکام و رای دادگاه مجازات حبس اجراء می گردد (محمدی ، ۱۳۹۷)

لازم به یادآوری است که جایگزین حبس بدین نحو است که قاضی در دادنامه علاوه بر اینکه نوع و میزان جایگزین حبس را مشخص می کند ، مدت زمان حبس را نیز قید می نماید تا در صورتیکه محکوم نتواند جایگزین حبس را انجام دهد یا اگر نتواند جزای نقدی را پرداخت نماید ، همان میزان حبسی را که در دادنامه قید گردیده است متحمل گردد .

فرضاً قاضی شخص را به یک یا دو مورد جایگزین حبس محکوم می نماید : مثلاً به جای ۹۰ روز حبس ، جزای نقدی به انضمام ساعاتی انجام خدمات عمومی رایگان محکوم می نماید - یا به جای ۹۰ روز حبس به پرداخت تماماً جزای نقدی ، یا تماماً انجام خدمات عمومی رایگان محکوم می نماید ؛ حال در اینصورت عدم انجام خدمات عمومی رایگان - عدم پرداخت جزای نقدی منجر می گردد تا شخص مدت حبسی که در دادنامه قید گردیده را متحمل گردد . به زندان می رود . البته نکته بسیار حائز اهمیت این است که برای خدمت عمومی رایگان ، رضایت محکوم شرط اساسی و مهم می باشد. و محکوم تنها در فرضی می تواند خدمات عمومی رایگان انجام دهد که رضایت بر این امر داشته باشد و در فرض عدم رضایت ، میزان حبس مندرج در دادنامه برای وی اعمال شده و متحمل حبس می گردد . فلذا در میان جایگزین های حبس (جزای نقدی، محرومیت از حقوق اجتماعی، خدمات عمومی رایگان و...) تنها موردی که نیاز به اذن محکوم دارد خدمات عمومی رایگان است و در سایر موارد رضایت یا عدم رضایت محکوم ، تأثیرگذار نمی باشد .

بند دوم (جزای نقدی

در مجازات جایگزین حبس ، جزای نقدی دو نوع می باشد که عبارتند از جزای نقدی ، و جزای نقدی روزانه جزای نقدی در ماده ۸۶ قانون مجازات اسلامی مورد پیش بینی قرار گرفته است ؛

الف (جزای نقدی

برای شخص محکوم ، مبلغی به عنوان جزای نقدی در نظر گرفته و اخذ می گردد .

میزان جزای نقدی در ماده ۸۶ قانون مجازات اسلامی (اصلاحی ۱۴۰۳/۳/۳۰) و به شرح ذیل است ؛

الف - جرائم موضوع بند (الف) ماده (۸۳) تا پنجاه میلیون (۵۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال

ب - جرائم موضوع بند (ب) ماده (۸۳) از پنجاه میلیون (۵۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا هشتاد و دو میلیون و پانصد هزار (۸۲,۵۰۰,۰۰۰) ریال

پ - جرائم موضوع بند (پ) ماده (۸۳) از هشتاد و دو میلیون و پانصد هزار (۸۲,۵۰۰,۰۰۰) ریال تا دویست و سی میلیون (۲۳۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال

ت - جرائم موضوع بند (ت) ماده (۸۳) از دویست و سی میلیون (۲۳۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال تا سیصد و سی میلیون (۳۳۰,۰۰۰,۰۰۰) ریال

ب (جزای نقدی روزانه ؛

در جزای نقدی روزانه ، قاضی به میزان یک هشتم یا یک چهارم از درآمد شخص محکوم ، را به عنوان مجازات در نظر گرفته و حکم به پرداخت آن می دهد و پس از مشخص نمودن آن میزان، محکوم در پایان هر ماه ، مجموع مبالغ را پرداخت می نماید . بطور مثال ؛

در فرضی که شخص دارای درآمد روزانه یک میلیون و ششصد هزار تومان باشد قاضی حکم می نماید که یک هشتم (دویست هزار) تا یک چهارم (چهارصد هزار) از آن مبلغ را به عنوان جزای نقدی در نظر گرفته است که مجموع این مبالغ را در پایان سی روز کاری باید پرداخت نماید و لذا در فرضی که محکوم به پرداخت یک هشتم (دویست هزار تومان) گردیده باشد در پایان ماه مبلغ شش میلیون تومان ، و در فرض محکومیت به یک چهارم (چهارصد هزار تومان) در پایان ماه مبلغ دوازده میلیون تومان پرداخت نماید .

بند سوم (محرومیت از حقوق اجتماعی

محرومیت از حقوق اجتماعی بدین معناست که شخص محکوم از برخی حقوق و امکانات اجتماعی محروم می گردد ، و مصادیق محرومیت اجتماعی در ماده ۲۶ قانون مجازات اسلامی بیان شده است ؛

حقوق اجتماعی موضوع این قانون به شرح زیر است :

الف- داوطلب شدن در انتخابات ریاست جمهوری، مجلس خبرگان رهبری، مجلس شورای اسلامی و شوراهای اسلامی شهر و روستا

ب- عضویت در شورای نگهبان، مجمع تشخیص مصلحت نظام یا هیات دولت و تصدی معاونت رئیس جمهور

پ- تصدی ریاست قوه قضائیه، دادستانی کل کشور، ریاست دیوان عالی کشور و ریاست دیوان عدالت اداری

ت- انتخاب شدن یا عضویت در انجمنها، شوراهای احزاب و جمعیتها به موجب قانون یا با رای مردم

ث- عضویت در هیاتهای منصفه و امناء و شوراهای حل اختلاف

ج- اشتغال به عنوان مدیر مسئول یا سردبیر یا رسانه های گروهی

چ- استخدام و یا اشتغال در کلیه دستگاههای حکومتی اعم از قوای سه گانه و سازمانها و شرکتهای وابسته به آنها، صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران، نیروهای مسلح و سایر نهادهای تحت نظر رهبری، شهرداریها و موسسات مامور به خدمات عمومی و دستگاههای مستلزم تصریح یا ذکر نام برای شمول قانون بر آنها

ح- اشتغال به عنوان وکیل دادگستری و تصدی دفاتر ثبت اسناد رسمی و ازدواج و طلاق و دفتریاری

خ- انتخاب شدن به سمت قیم، امین، متولی، ناظر یا متصدی موقوفات عام

د- انتخاب شدن به سمت داوری یا کارشناسی در مراجع رسمی

ذ- استفاده از نشانهای دولتی و عناوین افتخاری

ر- تاسیس، اداره یا عضویت در هیات مدیره شرکتهای دولتی، تعاونی و خصوصی یا ثبت نام تجارتي یا موسسه آموزشی، پژوهشی، فرهنگی و علمی

فلذا با تدبر در ماده و بند فوق در می یابیم که شخص محکوم از داوطلب شدن، منتخب شدن، عضویت، و یا استخدام در برخی مناصب و ارگانها که فوقا مشخص گردیده است محروم می گردد.

بند چهارم) دوره مراقبت

قانونگذار در ماده ۴۳ قانون مجازات اسلامی موضوعی را تحت عنوان « تعویق مراقبتی » را به شرح ذیل پیش بینی نموده است :

در تعویق مراقبتی، دادگاه صادرکننده قرار می تواند با توجه به جرم ارتكابی و خصوصیات مرتكب و شرایط زندگی او به نحوی که در زندگی وی یا خانواده اش اختلال اساسی و عمده

ایجاد نکند مرتکب را به اجرای یک یا چند مورد از دستورهای زیر در مدت تعویق، ملزم نماید :

- الف- حرفه آموزی یا اشتغال به حرفهای خاص
 - ب- اقامت یا عدم اقامت در مکان معین
 - پ- درمان بیماری یا ترک اعتیاد
 - ت- پرداخت نفقه افراد واجب النفقه
 - ث- خودداری از تصدی کلیه یا برخی از وسایل نقلیه موتوری
 - ج- خودداری از فعالیت حرفهای مرتبط با جرم ارتكابی یا استفاده از وسایل موثر در آن
 - چ- خودداری از ارتباط و معاشرت با شرکا یا معاونان جرم یا دیگر اشخاص از قبیل بزه دیده به تشخیص دادگاه
 - ح- گذراندن دوره یا دوره های خاص آموزش و یادگیری مهارتهای اساسی زندگی یا شرکت در دوره های تربیتی، اخلاقی، مذهبی، تحصیلی یا ورزشی .
- به طور کلی و عامیانه ، تعویق به معنای به تاخیر انداختن کاری آمده است. اما در اصطلاح حقوقی یعنی تحت اوضاع و احوالی خاص ، ممکن است مصلحت اقتضا کند که علی رغم وجود عناصر مجرمانه ، صدور حکم به تعویق افتد. در قانون مجازات اسلامی تعویق به دو نوع تعویق ساده و تعویق مراقبتی می باشد .
- در تعویق ساده مرتکب به طور کتبی متعهد می گردد، در مدت تعیین شده به وسیله دادگاه، مرتکب جرمی نشود و از نحوه رفتار وی پیش بینی شود که در آینده نیز مرتکب جرم نمی شود (بند الف ماده ۴۱) در تعویق مراقبتی علاوه بر شرایط تعویق ساده، مرتکب متعهد می گردد دستورها و تدابیر مقرر شده به وسیله دادگاه را در مدت تعویق رعایت کند یا به موقع اجراء گذارد (بند ب ماده ۴۱) .

مع الوصف منظور از دوره مراقبت، همان تعویق مراقبتی مندرج در ماده ۴۳ قانون مجازات اسلامی می باشد که این اختیار را به دادگاه می دهد تا با توجه به عواملی و طی شرایطی، مرتکب جرم را به انجام یک یا چند مورد از دستورات مندرج در ماده ۴۳ ملزم نماید و شخص محکوم در مدت زمان آزادی خویش، باید اعمال و دستورات مندرج را انجام دهد. که در این مدت تحت کنترل دادگاه صادر کننده حکم نیز قرار می گیرد.

بخش سوم؛ جایگزین حبس برای محکومان حبس درجه ۸

حبس درجه ۸ در این بخش شامل آن دسته از محکومانی است که مدت زمان حبس آنها از یک روز تا ۹۰ روز می باشد، فی الواقع حبس کمتر از ۹۱ روز در این بخش بررسی می گردد.

اشخاصی که به حبس کمتر از ۹۱ روز محکوم گردیده اند مشمول جایگزین حبس می شوند ولیکن باید این موضوع مورد بررسی قرار گیرد که محکوم به چه دلیلی مشمول حبس کمتر از ۹۱ روز گردیده است و بر اساس همان علتی که منجر به محکومیت کمتر از ۹۱ روز گردیده نیز باید مستند قانونی را مشخص نماییم. فی الواقع در راستای پاسخگویی به این پرسش که آیا محکومین به حبس درجه ۸ مشمول مجازات جایگزین حبس می گردند یا خیر، باید بین سه فرض تفکیک قائل شد که مختصراً در سه بند و به شرح ذیل بررسی می گردد:

بند اول (حبس کمتر از ۹۱ روز در مقام تخفیف

یعنی در فرضی که شخص به حبس درجه ۷ و بالاتر (سه ماه و یک روز تا بیشتر از ۲۵ سال) محکوم گردیده ولیکن قاضی در مقام تخفیف مدت زمان حبس وی را به کمتر از ۹۱ روز تبدیل نماید. در این فرض شخص به مجازات جایگزین حبس محکوم می شود و حبس وی را منتفی نموده و یکی از جایگزین های حبس از قبیل خدمات عمومی رایگان، جزای نقدی و غیره برای وی اعمال می گردد مستند این امر نیز تبصره ماده ۳۷ الحاقی ۲۳/۲/۱۳۹۹ می باشد که قانونگذار بیان نموده است.

چنانچه در اجرای مقررات این ماده یا سایر مقرراتی که به موجب آن مجازات تخفیف می یابد حکم به حبس کمتر از ۹۱ روز صادر شود به مجازات جایگزین مربوط تبدیل می شود. فلذا باید بیان داشت که اگر محکوم در مقام اعمال تخفیف به حبس کمتر از ۹۱ روز محکوم گردد به استناد تبصره ماده ۳۷ باید جایگزین برای وی اعمال نمود.

لازم به یادآوری است که قانونگذار در ماده ۷۳ بیان داشته است که: « جرائم عمدی که مجازات قانونی آنها بیش از یک سال حبس است در صورت تخفیف مجازات به کمتر از یک سال، دادگاه نمی تواند به مجازات جایگزین حبس حکم نماید » لذا سوال به ذهن متبادر می گردد که آیا موضوع مندرج در این بند (بند الف) در تعارض و تضاد با ماده ۷۳ قانون مجازات اسلامی قرار نمی گیرد؟ در راستای پاسخگویی به این سوال باید بیان داشت که تبصره ماده ۳۷ قانون مجازات اسلامی اخیرالتصویب بوده و از آنجایی که در اردیبهشت ماه ۱۳۹۹ به قانون مجازات اسلامی الحاق گردیده است فلذا حکم مندرج در ماده ۷۳ را تخصیص می زند. مع الوصف آنچه که در تبصره ماده ۳۷ وجود دارد مغایر و معارض با حکم ماده ۷۳ نبوده و در چنین فروضی حکم تبصره ماده ۳۷ اعمال می گردد. و حتی در ماده ۷۳ نیز باید بیان داشت که اگر در جرائم عمدی مجازات قانونی مرتکب بیش از یک سال حبس بوده، و در صورت تخفیف مجازات به کمتر از یک سال حبس محکوم گردد نمی توان به جایگزین حبس حکم داد مگر اینکه مدت و میزان مجازات تخفیف داده شده به کمتر از ۹۱ روز برسد که در این صورت قاضی مکلف و موظف است به یکی از جایگزین های حبس حکم دهد.

بند دوم) حبس کمتر از ۹۱ روز در مقام تعیین (نه تخفیف)

این بند فرضی را شامل می شود که حداکثر مجازات جرمی، حبس بیشتر از ۹۱ روز و حداقل حبس آن کمتر از ۹۱ روز باشد که در این فرض دادگاه مخیر است که حکم به بیش از سه ماه حبس یا جزای نقدی ۳۳ میلیون ریال تا ۹۹ میلیون ریال بدهد. مستند قانونی این فرض، بند ۲ ماده ۳ انون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین می باشد.

بند سوم) حداکثر مجازات قانونی کمتر از ۹۱ روز؛

فرضی که شخص مرتکب جرمی گردیده که حداکثر مجازات آن جرم تا سه ماه (مشمول حبس درجه ۸) باشد؛

در رابطه با این فرض باید به قانون مجازات اسلامی رجوع کرده و مستند آن را بیابیم. مستند قانونی این فرض ماده ۶۵ قانون مجازات اسلامی می‌باشد که قانونگذار بیان می‌دارد: «مرتکبان جرائم عمدی که حداکثر مجازات قانونی آنها سه ماه حبس است به جای حبس به مجازات جایگزین حبس محکوم می‌گردند».

فلذا با درنگ و تدبر در ماده مارالدکر می‌یابیم که فرض بند سوم، شامل این ماده گردیده و مشمول جایگزین حبس می‌گردد. یعنی اگر شخص، مرتکب جرم عمدی گردیده و مجازات قانونی وی کمتر از ۹۱ روز باشد بی‌شک به جایگزین حبس محکوم می‌گردد.

در این ماده قانونی قانونگذار به مجازات قانونی اشاره نموده است، در این راستا لازم به یادآوری است که در راستای اعمال یا عدم اعمال جایگزین حبس آنچه که ملاک است مجازات قانونی است نه مجازات قضایی؛ یعنی آن مجازاتی که قانونگذار در قانون مشخص نموده ملاک عمل می‌باشد نه آن مجازاتی که قاضی در دادنامه مشخص می‌نماید. البته یک استثنا بر این امر وارد است و تنها در یک جا به مجازات قضایی استناد می‌شود و آن هم فرضی است که مجازات قضایی کمتر از ۹۱ روز باشد. در خاتمه و با توجه به جمع‌بندی سه بند فوق، درمی‌یابیم که اگر شخص به حبس کمتر از ۹۱ روز محکوم شود خواه در مقام تخفیف، خواه در مقام تعیین، خواه در مقام مجازات اصلی، مطلقاً مشمول مجازات جایگزین حبس گردیده و قاضی باید حبس وی را منتفی نموده و به یکی از جایگزین‌های حبس مندرج در قانون حکم نماید. لازم به یادآوری است که حبس کمتر از ۹۱ روز به صورت مطلق بوده و هم در جرائم عمدی و هم در جرائم غیر عمدی کاربرد داشته و در هر صورت از موجبات حذف و منتفی شدن حبس اعمال جایگزین‌های حبس می‌گردد.

نتیجه گیری

نهاد جایگزین حبس یکی از نهادهایی است که در عدالت کیفری ایران در راستای ارفاق به محکومان به حبس، و برای جلوگیری از آثار مخرب ناشی از حبس کاربرد دارد. و این ارفاق را به محکومان می نماید تا از ورود به زندان جلوگیری گردیده و عمل دیگری را جایگزین آن حبس نماید. عملی که به جای حبس باید انجام گیرد عبارتند از جزای نقدی و جزای نقدی روزانه، که مجرم و محکوم باید مبلغ یا مبالغی را واریز نمایند تا حبس وی منتفی و حذف گردد. محرومیت از حقوق اجتماعی نیز نوع دیگری از جایگزین های حبس می باشد که مجرم را از عضویت، استخدام، و ورود به مسند و جایگاه های خاصی که در ماده ۲۵ قانون مجازات اسلامی آمده است جلوگیری می نماید. دوره مراقبت که یکی دیگر از جایگزین های حبس می باشد بدین نحو است که محکوم در خارج از زندان به سر برده و به زندگی عادی خویش برمی گردد ولیکن در آن دوره تحت نظارت و کنترل دادگاه بوده و اقدامات و دستورات خاصی را باید انجام دهد. خدمات عمومی رایگان، جایگزینی است که محکوم باید خدمت عمومی را مجاناً در مکان، ساعات و مواعد مشخص شده باید انجام دهد که البته این جایگزین تنها موردی است که مشروط و منوط به رضایت شخص محکوم می باشد و در صورت عدم موافقت محکوم، راهی زندان می گردد. با تدبیر در مواد قانون مجازات اسلامی در می یابیم که مجازات های جایگزین حبس به سه نوع اختیاری، الزامی و ممنوع می باشد. یعنی در برخی موارد قاضی توان و اختیار دارد که بنا به شرایط و صلاح دید خویش، جایگزین حبس را اعمال نموده و یا اینکه حبس را اعمال نماید. در برخی جرائم و حبس ها نیز قاضی ملزم و مکلف است تا حبس را حذف نموده و شخص را ملزم بر جایگزین های حبس نماید. در برخی جرائم قاضی تحت هیچ شرایطی نمی تواند جایگزین حبس را اعمال نماید و محکوم مطلقاً باید روانه و راهی زندان گردیده و حبس خویش را متحمل گردد.

• مصادیق جایگزین حبس الزامی

- الف) زمانی که جرم از نوع عمدی بوده و مجرم به حبس کمتر از ۹۱ روز محکوم گردد.
- ب) زمانی که جرم از نوع غیر عمدی بوده و مدت زمان حبس وی کمتر از دو سال باشد.
- ج) زمانی که شخص مرتکب جرم می‌گردد که تعزیرش در قوانین موضوعه مشخص نگردد.
- د) زمانی که جرم از نوع عمدی باشد و حبس وی از ۹۱ روز تا ۶ ماه بوده و مجرم فاقد سابقه کیفری موثر باشد.

• مصادیق جایگزین حبس اختیاری

- یک) جرم از نوع غیر عمدی بوده و میزان حبس مندرج در دادنامه بیش از دو سال باشد.
- دو) جرم از نوع عمدی بوده و میزان حبس وی از (شش ماه و یک روز) تا (یکسال) باشد و همچنین سابقه محکومیت کیفری موثر نداشته باشد. و اگر هم دارای سابقه کیفری باشد، پنج سال یا بیشتر از مدت زمان محرومیتش گذشته باشد.

• مصادیق جایگزین حبس ممنوع

- یک؛ مرتکبین به جرم عمدی که مشمول حبس بیش از یکسال باشند.
- دو؛ جرائم علیه امنیت داخلی و خارجی (با هر میزان حبس).
- سه؛ مرتکبین به چند نوع جرم عمدی که حداقل یکی از مجازاتها بیش از شش ماه حبس داشته باشد.

منابع و مآخذ

۱. قانون مجازات اسلامی
۲. اکبری ، حمیدرضا - سلطانی نژاد، هادی - مجازات های جایگزین حبس در قانون مجازات اسلامی ، ۱۴۰۰ ، نشر فانوس .
۳. رضایی مقدم ، مهدی - سلطانی ، محمدرضا - کارکردهای مجازات جایگزین حبس در کاهش جمعیت کیفری زندان های کشور ، انتشارات قانون یار ، ۱۳۹۸ ، چاپ اول
۴. زارعی ، جواد، مجازات های جایگزین حبس در حقوق کیفری ایران، انتشارات آفتاب گیتی، ۱۳۹۷
۵. محمدی ، روح الله ، خدمات عمومی رایگان با توجه به قانون مجازات اسلامی، مطالعات حقوق، زمستان ۱۳۹۷